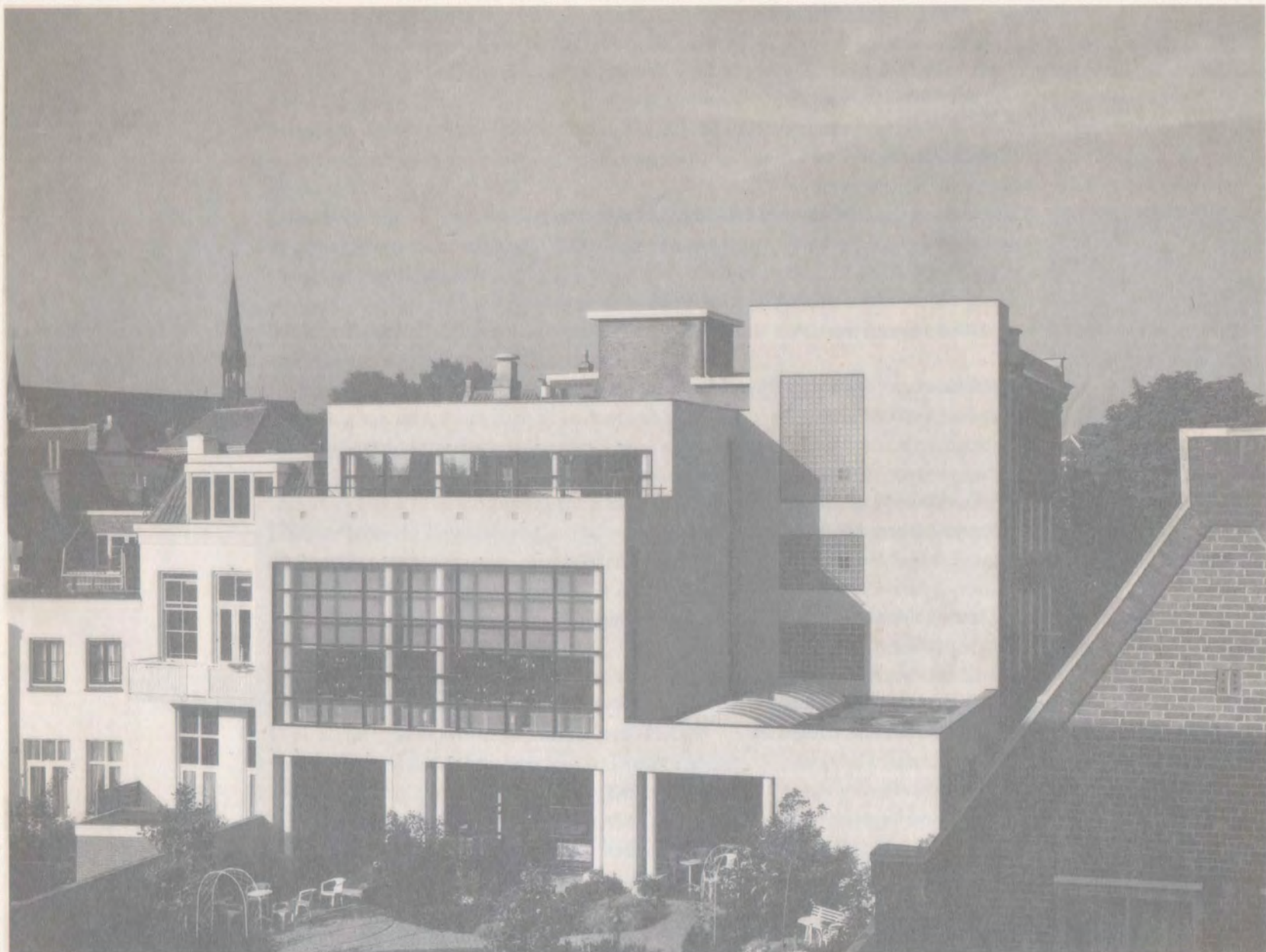

Met bijdragen van
Rudi Fuchs
Maarten Kloos
Jannes Linders
Pieter Singelenberg
Ludger Smit

Rietveldprijs 1991
*Bouwen aan de
omgeving in
de stad Utrecht
1989-'90*

*Met bijdragen van
Rudi Fuchs
Maarten Kloos
Jannes Linders
Pieter Singelenberg
Ludger Smit*

Inhoud

Pieter Singelenberg **Inleiding** *bladzijde 3*

Maarten Kloos, Niek de Boer, Francine Houben **Jury-rapport Rietveldprijs 1991** *bladzijde 5*

Rudi Fuchs **Voor Abel Cahen** *bladzijde 11*

Jannes Linders **Elf bijdragen aan de gebouwde omgeving** *bladzijde 17*

Ludger Smit **Utrecht houdt zijn kwaliteit verborgen** *bladzijde 29*

Stadskaart met de voor de Rietveldprijs voorgedragen gebouwen en verbouwingen *bladzijde 34*

Afbeelding op keerzijde: Instituut voor Psychiatrische Dagbehandeling door Abel Cahen; fotografie Jannes Linders

- Deze publikatie is verschenen ter gelegenheid van de eerste uitreiking van de Rietveldprijs
- en is tot stand gekomen dankzij de financiële steun van de Stichting vsv Fonds, het Fentener van Vlissingen Fonds en de Gemeente Utrecht.

Samenstelling en redactie: Ludger Smit, met medewerking van Caroline Sillem, Antonio Salvatore, Fer Felder en Marja de Jongh
Grafische vormgeving: Joost van de Woestijne, Utrecht
Druk: Veenman Drukkers, Wageningen

© 1991 Stichting Rietveldprijs Utrecht, Uitgeverij Thoth, Amsterdam, en de betreffende auteurs en fotografen.

© 1991 Kaart van Utrecht (bladzijde 34 en 35): Dienst Ruimtelijke Ordening, Gemeente Utrecht.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande toestemming van Uitgeverij Thoth, P.C. Hoofstraat 57I, Amsterdam. No part of this book may be reproduced in any form without written permission from Uitgeverij Thoth, P.C. Hoofstraat 57I, Amsterdam

ISBN 90 6868 043 9

Ruim een jaar geleden maakte de pas opgerichte Stichting Rietveldprijs bekend, dat zij een tweejaarlijkse prijs zou gaan uitreiken voor uitgevoerde architectuur en stedenbouw en andere bijdragen aan de gebouwde omgeving van de laatste twee kalenderjaren. Nu nog alleen in de gemeente Utrecht en mettertijd misschien ook in de regio.

Zij verbond hieraan een discussiedag over de gebouwde omgeving, een tentoonstelling over het werk van die twee jaren en een bijbehorende publikatie, waarin bijzondere aandacht voor het bekroonde werk en zijn architect. Idealen zijn uiteindelijk een geldkwestie. Gelukkig kwam er veel steun, waarbij de gemeente Utrecht voorop liep. Hierdoor konden de plannen worden uitgevoerd, zodat op de Dag van de Architectuur 1991 de eerste prijstoe-kenning bekend gemaakt kon worden. Op 23 november van dit jaar vindt de feitelijke prijsuitreiking plaats, voorafgegaan door een studiebijeenkomst in het be-kroonde gebouw. Tegelijkertijd is er in het Utrechtse Centraal Museum een overzicht van het bouwen in deze stad gedurende de laatste twee jaren. En dit voorwoord leidt de beoogde publikatie in. Geen stichtingsbestuur kan zich meer voorspoed wensen.

Idealen

Door welke idealen wordt dit alles gevoed? Het uitgangspunt was, dat de kwaliteit van veel jonge architec-tuur in deze stad zorgen baart en dat er hier in het alge-meen minder actieve belangstelling voor is dan elders. Om het zoeken naar kwaliteit te ondersteunen gebeurt er meer dan het geregeld uitreiken van een prijs door een kleine groep deskundigen. Ook de samenleving werd en wordt gevraagd naar voorstellen, die de jury moet bestuderen. De discussie op de dag van de prijsuitreiking moet de belangstelling voor het eigen gebouwde milieu groter en bewuster maken dan zij is. Dit is een gezond eigenbelang, dat opdrachtgevers en architecten stimu-leren zal. Door dit alles regelmatig te doen, zal de Riet-veldprijs een waardevolle bijdrage leveren tot de stede-lijke cultuur en de kwaliteit van de architectuur in het algemeen.

Herwaardering van stedelijke cultuur

Na het leven op het land wint het wonen in of bij een stedelijk centrum aan populariteit. De steden zijn ove-rigens met elkaar in competitie over de belangrijkste bijdrage tot een 'hoogwaardig vestigingsklimaat'. Ook de politiek beseft hierbij, dat het in de architectuur om meer gaat dan het functioneel vorm geven aan een volledig pakket gequantificeerde eisen. Wij ondersteunen dit streven naar kwaliteit.

Utrecht: gemeente en stadsgewest

De stad Utrecht en de omliggende gemeenten, zoals Hou-ten, Vleuten en Nieuwegein, zullen onvermijdelijk meer en meer met elkaar verweven raken. Over en weer wordt gebruik gemaakt van recreatieve, culturele en praktische voorzieningen. Om de hieruit voortkomende bouw te ondersteunen, zou het werkingsgebied van de prijs ver-ruimd moeten worden met de omliggende gemeenten. Zij zouden evenals de gemeente Utrecht financiële steun moeten bieden en dit zou ook in de regio meer begrip voor en medewerking aan de gebouwde omgeving met zich meebrengen.

Jurering

Het bestuur kiest een onafhankelijke jury om de bouw-produktie van de afgelopen twee jaren te beoordelen. Zij maakt uiteindelijk een voordracht, die het bestuur over-neemt als alles normaal verloopt. Voor de Rietveldprijs 1991 bestond de jury uit de stedenbouwkundige Niek de Boer, de architecte Francine Houben en de architectuur-kenner Maarten Kloos. Hun uitvoerige rapportage en voordracht zijn in deze uitgave opgenomen. Ik verwijs graag naar de door de jury opgestelde criteria, die zij een toetsingslijst noemt. De jury zocht naar een gebouw, dat 'de resultante is van een zoekproces naar vanzelfspreken-de kwaliteit'. Hiermee distantieert zij zich kennelijk van neomaniërismen, die gemakkelijk aanspreken, maar weinig vrucht blijken te dragen.

De jury vond het door haar gezochte optimum in het Instituut voor Psychiatrische Dagbehandeling aan de Oudegracht 364 in Utrecht. Dit werk was een opdracht van de Willem Arntsz Stichting aan de in Amsterdam werkende architect Ir Abel Cahen. De jury prees onder andere de weldadige rust van het interieur, de zowel uit-wendig als intern vlekkeloze detaillering en de goede aansluiting bij de sfeer van de binnenstad.

Het bestuur nam het voorstel graag over en besloot de Rietveldprijs 1991 aan dit ontwerp van Ir Abel Cahen toe te kennen. Deze architect bouwt al een twintigtal jaren volgens principes, die ook in dit ontwerp ruim-schoots aanwezig zijn en waarvan de jury uitvoerig verslag doet.

Hier zij nog gezegd, dat zijn gebouw een belangrijke bijdrage is tot het culturele klimaat dat de Stichting Rietveldprijs zoekt bij het streven naar kwaliteit in onze gebouwde omgeving.

■ Pieter Singelenberg
voorzitter Stichting Rietveldprijs

De jury voor de Rietveldprijs 1991 bestond uit Niek de Boer, Francine Houben en Maarten Kloos. Secretariële ondersteuning werd geboden door Antonio Salvatore en Caroline Sillem. De redactie van het juryrapport was in handen van Maarten Kloos.

In de statuten en het huishoudelijk reglement jurering van de Stichting Rietveldprijs zijn de taken van de jury nader omschreven. De werkzaamheden van een jury Rietveldprijs vangen aan op 1 januari van elk oneven jaar, in dit geval 1 januari 1991. De jury beoordeelt bijdragen aan de gebouwde omgeving, waarvan de eerste oplevering door de aannemer aan de opdrachtgever heeft plaats gevonden in de twee jaar voorafgaand aan die eerste januari. Zo bestrijkt de Rietveldprijs van dit jaar de periode 1989-'90.

Inleiding – criteria van de jury

Bij het beoordelen van architectonische ingrepen of stedenbouwkundige plannen, en zeker bij het jureren van de hele gebouwde omgeving inclusief een aspect als beheer – en die stond bij deze gelegenheid ter discussie – lijkt het wel eens te gaan om het vergelijken van appels en peren. Hoe verhoudt zich immers een simpele verbouwing tot een groot nieuw ziekenhuis, een restauratie tot een nieuwbouwproject, een kantoor tot een concertgebouw, een groenstrook tot een viaduct?

Toch is het niet zo ingewikkeld, als een jury zich van tevoren maar grondig beraadt over de te hanteren criteria. In het geval van de Rietveldprijs 1991 heeft dat tot de volgende overwegingen – een toetsingslijst – geleid. Het gaat bij de Rietveldprijs om objecten van architectuur, omgevingsvormgeving en straatmeubilair, landschaps- en tuinarchitectuur, stedelijke vormgeving en civiele techniek.

Elk object is het produkt van een of meer ontwerpers, plus de opdrachtgevers (met hun opvattingen en hun budget), plus de adviseurs en de uitvoerders. En dan zijn er nog de voorwaarden vanuit de samenleving.

Dit vraagt direct al om een standpunt: al draagt de jury een ontwerper voor, zij beoordeelt het object. Aspecten waarvoor de ontwerpers zich – terecht of ten onrechte – niet verantwoordelijk achten kunnen mede de keuze bepalen.

Tot de aspecten die deze jury belangrijk achtte (en die overigens onderling sterk verweven zijn) behoren:

■ *Gebruikswaarde en belevingsbetekenis in hun onverbreekelijke samenhang.* Het ontwerp moet een eenheid zijn. Bij een gebouw vormen dan uiteraard de plattegronden en gevels een onlosmakelijk geheel op basis van het

programma. Dat geldt ook voor restauraties: huidige opvattingen in huidige vormgeving toegevoegd aan historische ontwikkelingen. In alle gevallen moet de juiste, adequate vorm voor het programma gevonden zijn.

■ *Toepassing van constructies en materialen ter verwezenlijking van gebruikswaarde en belevingsbetekenis.* Constructies en materialen moeten in overeenstemming met hun aard en eigenschappen bijdragen tot de gebruikswaarde en belevingsbetekenis. Het feit dat er kostenbewust, milieubewust en rationeel gebouwd of aangelegd is kan in het geding worden gebracht.

■ *Karakter van het object in verband met functie en betekenis.* Evenals het vorige punt houdt dit een uitwerking van het eerste punt in. Het object is de eerlijke verbeelding van een maatschappelijk en cultureel programma. Dus: geen valse schijn, geen zinloze toevoegingen en – bij restauraties – geen zinloze relicten.

■ *Manifestatie van het object in de stad/het stadsdeel/de naaste omgeving in overeenstemming met zijn betekenis voor de samenleving.* Hier gaat het om een nuancering van het vorige punt. Vertaald naar de stedenbouwkundige vormgeving betekent dit, dat de wijze waarop het object zich manifesteert en de naaste of wijde omgeving accentueert in overeenstemming moet zijn met zijn betekenis voor de samenleving. Geen bombarie, maar evenmin valse bescheidenheid in stads- of landschapsbeeld.

■ *Situering op basis van vestigingsplaatsfactoren: voorwaarden om de doeleinden van het object te verwezenlijken, geconfronteerd met de voorwaarden vanuit de samenleving.* Het juiste object moet op de juiste plaats staan. De organisatie van het object moet aansluiten op de (geprojecteerde) organisatie van de stad, het stadsdeel en de naaste omgeving. Zo mag een object dat in het centrum een impuls kan geven aan het functioneren van de samenleving – denk ook aan symbiose-effecten – niet gevestigd zijn in de periferie. Het object moet een positieve bijdrage leveren.

■ *Het ontwerp als poging het cliché te vermijden zonder 'gezocht' te worden en als poging een meerwaarde te zoeken in oorspronkelijkheid.*

■ *Het gebouw als resultante van een zoekproces naar vanzelfsprekende kwaliteit.* De tijdens ontwerp- en produktiefase aanwezige mogelijkheden moeten optimaal benut zijn. Inzet: liever onopvallende schoonheid dan koketterie.

Om voor een prijs in aanmerking te komen moet(en) de ontwerper(s) een produkt geleverd hebben, dat op al deze punten gunstig uit de bus komt en op een of meer excellent genoemd kan worden.

De eerste ronde

Nadat de Stichting Rietveldprijs in het voorjaar van 1991 via informanten en oproepen in diverse media ruchtbaarheid aan de prijs had gegeven, werd de jury bij de aanvang van haar taak geconfronteerd met 29 projecten, voorgedragen door particulieren en instituten. Opmerkelijk was daarbij dat alle projecten gebouwen of verbouwingen van gebouwen betroffen en dat geen groenvoorzieningen, verkeersoplossingen, civiele kunstwerken of voorbeelden van stadsinrichting waren aangemeld.

In de eerste beoordelingsronde op 6 mei 1991 vielen achttien projecten af. Dit gebeurde op grond van bestudering van de meegestuurde of aangevraagde documentatie. Onder deze projecten bevinden zich zeker projecten die van grote zorgvuldigheid getuigen. Maar ze hebben gemeen dat de jury er geen bijzondere meerwaarde of iets vernieuwends in kon ontdekken en er dus ook geen stimulerend voorbeeld in zag. Voor de meeste van deze inzendingen geldt dat de indruk bestaat dat de mogelijkheden niet goed benut zijn. Voor sommige projecten geldt dat de kwaliteit teveel berust op banale maniertjes en clichés. En er zijn er ook die hetzij door een warrige opzet, hetzij door pure verlakkerij niet staan voor wat ze zijn. Dit laatste is vooral het geval bij verbouwingen.

Een punt apart vindt de jury – met vele anderen, gehoord de publieke opinie en de pers – het probleem van de concentraties van bedrijfsgebouwen, of het nu perifere kantoorakkers betreft dan wel gaat om meer centraal gelegen terreinen die voor hergebruik in aanmerking komen. (Bijvoorbeeld het voormalig Academisch Ziekenhuis-terrein en Hoog Catharijne.) Dergelijke terreinen zijn stedenbouwkundig niet verantwoord. Werknemers en bezoekers verdienen een beter gedifferentieerde omgeving, en deze omgeving is er – in de stad. De infrastructuur daarvan (openbaar vervoer winkelapparaat en andere voorzieningen) is alleen maar gebaat bij een zo groot mogelijk draagvlak. Aantasting daarvan, bijvoorbeeld door werkgelegenheid teveel of zelfs elders te concentreren, heeft een negatieve invloed op de stad. In alle gevallen is er het structurele bezwaar dat programmatische eenzijdigheid leidt tot twee architectonische oplossingen: óf de volstrekt oninteressante, neutrale en identiteitsloze kantoordoos óf het door grappen en grollen getekende, spectaculaire en exhibitionistische signaal.

De groep projecten die tijdens de eerste bespreking afviel bestond uit (in willekeurige volgorde):

- **Woningen aan de Veeartsenijstraat**
Ontwerper: Meeder en Noorlag Architecten, Utrecht
Opdrachtgever: Stichting Wonen 2000
- **In de Regenboog van St. Pieter**
Kromme Nieuwegracht 37
Ontwerper: Architectenbureau Van den Akker BV, IJsselstein
Opdrachtgever: Rosan Beheer BV
- **Kantoorgebouwen Olympus**
Lunettenbaan
Ontwerper: ONB (H. ter Beek), Utrecht
Opdrachtgever: Heymerink Projectontwikkeling BV
- **Opleidingscentrum Aristo**
Brennerbaan 150
Ontwerper: Ingenieursburo Rabouw-Kuyf BV, Woerden
Opdrachtgever: Telhagen Vastgoed BV
- **Randstad Uitzendbureau**
Lange Viestraat 1
Ontwerper: BTC Nederland (C. J. de Mol), Bilthoven
Opdrachtgever: Randstad Uitzendbureau BV
- **Moluks Historisch Museum**
Kruisstraat 313
Ontwerper: Fred Jacobs, Breda
Opdrachtgever: Stichting Moluks Historisch Museum
- **Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (uitbreiding, derde fase)**
Ina Boudier-Bakkerlaan 50
Ontwerper: OSTT Architecten + Ingenieurs (J. van Tricht), Werkhoven
Opdrachtgever: Hogeschool voor de Kunsten Utrecht
- **Theater Kikker**
Ganzenmarkt 14
Ontwerper: Jelle Hekstra, Utrecht
Opdrachtgever: Theater Kikker
- **Maine Quality Clothing**
Mariaplaats 3
Ontwerper: Wim de Vos, Amsterdam
Opdrachtgever: Maine Quality Clothing

- Vinke-gebouw
Vredenburg 40
Ontwerper: Würdemann Architekten, Utrecht
Opdrachtgever: Staffhorst Muziek BV
- Machinefabriek Hamminga BV
Gietijzerstraat 15
Ontwerper: Architectenburo Gaasbeek, Bilthoven
Opdrachtgever: Machinefabriek Hamminga BV
- Drukkerij Pascal
Ridderschapstraat 33
Ontwerper: Architectenburo De kleine stad
(G. Cornelissen), Utrecht
Opdrachtgever: Drukkerij Pascal
- Smart Business Park
Kanaalweg 14
Ontwerper: Van Overhagen Architecten BV
(Ch. Westerhout), Utrecht
Opdrachtgever: Mountleigh Coroco BV
- Martinuskerk
Oudegracht 401 / Pelmolenvweg
Ontwerper: Dolf de Maar, Utrecht
Opdrachtgever: Dolf de Maar
- Tiel Utrecht Verzekeringen
Uniceflaan 1
Ontwerper: Architectenbureau Lucas en Ellerman
(W. Th. Ellerman), Rijswijk
Opdrachtgever: Tiel Utrecht Verzekeringen
- Kantoorgebouw Douwe Egberts
Vleutensevaart 100
Ontwerper: De Jong Hoogveld De Kat Architecten
(K. de Kat), Utrecht
Opdrachtgever: Douwe Egberts
- Siebel
Bakkerstraat 27
Ontwerper: Jovema Associate Architects (H. Smit),
Utrecht
Opdrachtgever: Siebel Juweliers BV
- Woonpark Welgelegen
Leidseweg 132
Ontwerper: ONB (C. van den Thillart), Utrecht
Opdrachtgever: Stichting 'Den Bouwacker'

Van de laatste twee projecten – Siebel en Woonpark Welgelegen – wil de jury wel nadrukkelijk vermelden dat de doordachte aanpak haar sympathie heeft en dat ze goed functioneren in het Utrechtse klimaat.

De tweede ronde

Van de elf projecten die na de eerste schifting overbleven vielen er twee af toen bij een kortstondig bezoek de onduidelijkheid die na het bezien van de documentatie nog bestond direct werd weggenomen.

- Averij Hooghiemstra, renovatie
Hooghiemstraplein 51
Ontwerper: BSH (J. van Bree en B. Huisinga), Utrecht
Opdrachtgever: Stichting Wittevrouwen Bolwerk

Het hergebruik van dit industrieel monument lijkt zeker gerechtvaardigd, maar de jury kan zich niet aan de indruk onttrekken dat er ruimtelijk meer uit te halen was geweest.

- Hoofdgebouw Nederlandse Spoorwegen
Laan van Puntenburg 100
Ontwerper: BV Articon (A. J. Fichtinger), Amersfoort
Opdrachtgever: Nederlandse Spoorwegen

Dit project moest natuurlijk alleen al vanwege zijn invloed op het stadsbeeld bezocht worden. Maar ter plekke was in één oogopslag duidelijk dat de hoogbouw op de gegeven plek volkomen misplaatst is en tot een genant geflirt met de Dom heeft geleid. Zeer ergerlijk is de manier waarop gebouw en openbare ruimte op elkaar zijn aangesloten (aanhechting heet dit sinds Max van Rooy die term onlangs in *NRC Handelsblad* gebruikte): wie ingaat op het uitnodigende gebaar van de grof-monumentale luifel ontdekt dat erachter een te lage en mistroostige hal ligt waarvan alleen het tochtportaal openbaar toegankelijk is.

De overgebleven negen projecten zijn op 31 mei 1991 uitgebreid bekeken. In een bespreking op 14 juni 1991 werden de daarbij opgedane indrukken besproken en geanalyseerd, waarbij de volgende zes projecten afvielen:

- Gezondheidscentrum Lunetten
Oeral 1
Ontwerper: Johan Nust, Amsterdam
Opdrachtgever: Gezondheidscentrum Lunetten

Locatiekeuze en stedenbouwkundige ligging zijn goed. Gewaardeerd wordt vooral het feit dat het gebouw centraal gelegen is en toch (door de sloot) enigszins ver-

wijderd ligt van de winkels. De inpassing van het gebouw in zijn context roept wel vragen op. De indruk bestaat dat voor- en achterkant van het gebouw niet in de juiste verhouding staan. De situatie lijkt niet voldoende benut. Een minder grote tuin aan de achterkant had een beter en toegankelijker openbaar gebied rond de ingang tot gevolg kunnen hebben. De merkwaardige romantiek van de directe omgeving van het gebouw heeft een soort vervolg in wat je een typologische onduidelijkheid zou kunnen noemen: het gebouw ziet er niet echt uit als een gezondheidscentrum, sterker: het zou – afgaande op het uiterlijk – ook een kapitale villa kunnen zijn. Afgezien daarvan wordt niet begrepen waarom het gebouw door het gebaar van de zo dominante schuine L-vorm als het ware van het centrum afgericht is, terwijl het juist een fraaie visuele beëindiging had kunnen zijn. Verder is de verhouding tussen onder- en bovenbouw niet erg bevredigend. (Wellicht was een materiaalverschil op zijn plaats geweest.) Van de gevels (die geen van alle erg expressief zijn) is uitgerekend de voorgevel de minst geslaagde. Het interieur maakt een sympathieke indruk maar had toch eenvoudiger en minder druk moeten zijn. Vooral het vormspel met de spanten en de balustrade is storend. De terrassen op de eerste verdieping, die aan de buitenkant tot scheve verhoudingen leiden, zijn organisatorisch goed opgenomen in het geheel. Maar wat zich daar wrekt is de grove detaillering.

■ Kantoorgebouw KPMG

Euclideslaan 1

Ontwerper: Chiel Verhoeff, Rotterdam

Opdrachtgever: AMEV Ontwikkelings Maatschappij NV

Dit gebouw valt zeker in positieve zin op. Het is een op deze treurige plek gerechtvaardigd signaal, waarvan de kwaliteit uitstijgt boven de gemiddelde kwaliteit die op bedrijvenparken wordt aangetroffen. Het als het ware boetseren van twee gebouwen om één atrium is meer dan een loze grap want de gekozen vorm heeft een spannende daglichttoetreding tot gevolg. De uitwerking van de vorm is wel geforceerd: een echt ronde gevel bleek kennelijk niet mogelijk; de vraag is of de ronde vorm dan toch (hoekig) benaderd had moeten worden. De in een scherpe punt uitlopende volumes doen gewild aan.

■ Ruyche Roobol

C. Roobolstraat/Nic. Ruychaverstraat/v.d. Marckstraat

Ontwerper: KOVOs (T. v.d. Hoff), Eindhoven

Opdrachtgever: P 2500 (Dienst Volkshuisvesting)

Een sympathiek project waarin een zorgvuldige toepassing van de op dit moment beschikbare middelen te zien is. Het is goed voorstelbaar waarom het reeds de nationale renovatieprijs heeft gekregen. Tegelijk stijgt het voor deze jury niet uit boven een goed renovatieproject en biedt het zeker geen nieuwe impulsen.

■ Kunsten en Wetenschappen

Reconstructie en verbouwing 19e-eeuwse concertzaal Mariaplaats 27

Ontwerper: BV Articon (J. Bak), Amersfoort

Opdrachtgever: Hogeschool voor de Kunsten Utrecht

Als daad is de snel gerealiseerde herbouw van Kunsten en Wetenschappen van grote betekenis. Hij getuigt van veerkracht en het eindresultaat is in elk geval belangrijk voor de Utrechtse cultuur – voor de muziek natuurlijk, maar vooral ook voor de (binnen)stedelijke context. Wellicht mede door de haast die betracht is, is het vernieuwde gebouw architectonisch niet erg bevredigend. Er is duidelijk veel rekening gehouden met datgene wat na de brand over was gebleven van de historische structuur. Wellicht zelfs teveel. De jury heeft het vermoeden dat de kwaliteit van het interieur die van het exterieur had kunnen benaderen wanneer een meer eigentijdse invulling, met een minder stereotype ruimtelijke organisatie, was gezocht. Verre van gelukkig is zij met de weinig subtiele detaillering en met de rol van de beeldende kunst, die veel te nadrukkelijk aanwezig, maar niet goed geïntegreerd is in de architectuur.

■ Wellcome

Kobaltweg 61

Ontwerper: Greiner en Van Goor Architecten, Amsterdam

Opdrachtgever: Wellcome Pharmaceuticals BV

Het gebouw valt in de uiterst banale context op doordat het net even iets anders is dan de gebouwen eromheen: smaakvol zonder kapsones, goed van proporties en fris van kleur. Merkwaardig is de insnoering van het gebouw aan de kant van de snelweg, die de aanwezigheid van een entree suggereert maar deze niet te bieden heeft. Het is in zijn soort (als antwoord op de vraag naar een neutrale kantoordoos) een goed gebouw, dat vooral de degelijkheidsprijs zou verdienen.

■ Academisch Ziekenhuis Utrecht
Heidelberglaan 100
Ontwerper: EGM architecten BV (G. Gerritse),
Dordrecht
Opdrachtgever: Rijksuniversiteit Utrecht

De jury heeft grote bewondering voor de manier waarop hier aan grootschaligheid gestalte is gegeven en hoe een omvangrijk organisatorisch probleem technisch is opgelost.

Toch bevredigt het complex in zijn totaliteit niet. De plek buiten de stad (gekozen om praktische redenen, niet terwille van het belang van de patiënten) zal er met zijn gebrek aan beschutting de reden voor zijn geweest dat verbindingen, die bij meer beschutting open kunnen zijn, hier binnen de gebouwen moesten worden gelegd. Mede daardoor is het complex groter dan in een meer stedelijke situatie nodig was geweest, is de massaliteit geaccentueerd en zijn belangrijke middelen om van het landschap te profiteren geëlimineerd. Grootheid is gigantisme geworden, de benadering lijkt op die van een vliegveld. In het interieur is de draad niet opgepakt: de gangen hebben de afmetingen van echte straten, maar zijn niet als zodanig behandeld. Ze houden daardoor het midden tussen verkeerd ingerichte straten (te druk en te priegelig, ook in de kunsttoepassing) en te grote gangen. De detaillering is grof; veel aansluitingen tussen onderdelen van de gebouwen kloppen niet. Het geheel komt over als een botsing van op zich goede intenties.

De derde en laatste ronde

Uiteindelijk bleven drie projecten over waarvan er voor de jury niet één met kop en schouders boven de ander uitstak.

Van deze drie viel als eerste af:

■ Kinderdagverblijf Molenerf De Ster
Terrein aan de Leidse Rijn
Ontwerper: Claus en Kaan Architecten, Amsterdam
Opdrachtgever: Utrechtse Maatschappij tot Stads-herstel NV

Een buitengewoon aardig project. Goed gesitueerd en programmatisch overtuigend. Het moet veel energie en liefde hebben gekost een zo eenvoudig en zo bescheiden produkt af te leveren met de voorhanden zijnde middelen. Er is veel waardering voor de respectvolle manier waarop de bestaande (zeer fraaie) kap is gebruikt. Dat ook het kinderdagverblijf toch niet geheel bevredigt, heeft te maken met een discrepantie tussen het bestaande en de nieuwe invulling. Het royale gebaar (het bestaande

dak) is gecombineerd met een programma dat om veel (kleine) ruimten vroeg. Dat heeft hier en daar minder prettige, enigszins benauwde ruimtelijke verhoudingen tot gevolg gehad. Materiaalkeuze en detaillering benadrukken daarbij teveel het low-budget karakter van het project.

Zo bleven in de eindronde twee projecten over.

■ F.S.B. Onderwijsgebouw Rijksuniversiteit Utrecht
Sorbonnelaan 16
Ontwerper: Mart van Schijndel/EGM Architecten BV,
Utrecht
Opdrachtgever: Rijksuniversiteit Utrecht

De jury heeft veel bewondering voor de manier waarop een streng programma van eisen gestalte is gegeven. Het eindresultaat: een clean, duidelijk object, dat opvalt door zijn eenvoud en ingehouden kleuren. De laboratoria zijn zonder meer prachtig van vorm, licht en afwerking en ook elders in het gebouw is de detaillering goed doorzacht (zie bijvoorbeeld op de eerste verdieping de deuren naar het noodtrappenhuis).

De jury keek – na het zien van schitterende foto's van het gebouw – met veel genoegen uit naar het bezoek, maar was ter plekke uiteindelijk toch teleurgesteld. Belangrijkste reden was het sterk formele van het gebouw, waaraan alles onderworpen is. De strenge vorm werkt in de perceptie van het gebouw als een beklemmend kader waardoor het gebouw iets heel afstandelijks heeft, koel en ongenaakbaar is, geforceerd en weinig plastisch.

Praktische gevolgen van de vormwil zijn (waarschijnlijk) een erg steile trap in de hal en kamers en kleine zaaltjes op de eerste verdieping die minder aangenaam van vorm en licht zijn. De oorzaak van dat laatste manco is duidelijk: daglichttoetreding zou alleen mogelijk zijn geweest door het fraaie lange dak te doorbreken en dus het gave beeld aan te tasten. De centrale hal is alleen verdeelpunt, terwijl hij daarnaast ook een bindend element zou kunnen zijn.

■ Instituut voor Psychiatrische Dagbehandeling
Oudegracht 364
Ontwerper: Abel Cahen, Amsterdam
Opdrachtgever: Willem Arntsz Stichting

Bij dit project is zeker in één opzicht het omgekeerde het geval als bij het onderwijsgebouw. Lijkt dat laatste aanvankelijk beter dan het is, het Instituut voor Psychiatrische Dagbehandeling is een gebouw dat geleidelijk veroverd moet worden en daarbij steeds beter wordt. Het heeft een zekere weerbarstigheid. Het gebouw telt

legio prachtige onderdelen, waarvan de samenhang echter niet zonder conflicten is. Hier en daar lijkt de architect – paradoxaal genoeg duidelijk in een streven naar soberheid – als het ware teveel gewild te hebben (zie de achtergevel waarin teveel in één vlak gebeurt). Het interieur straalt – en dat lijkt gezien de functie van het gebouw zeer terecht – een weldadige rust uit en is prachtig van sfeer. De detaillering is zowel binnen als buiten vlekkeloos, op een enkel punt na (bijvoorbeeld de onnodige zware voeten van de kolommen in de achtergevel, het te goedkope dakje van de loggia).

Belangrijk acht de jury dat het gebouw bijzonder goed aansluit bij de sfeer in de binnenstad. Als onderdeel van een grondige sanering van een binnenterrein kregen twee van de drie gevels een nieuwe status. De architect is erin geslaagd van de zijgevel een echte zijgevel te maken. De achtergevel met zijn grote pui en zijn zware, gesloten bovenkant is van een prachtige allure die goed uitdrukking geeft aan de verruiming die heeft plaatsgevonden. De voorgevel had wat betreft de jury iets meer moeten tonen van de drastische veranderingen die erachter hebben plaatsgevonden (waarom zijn de niet langer als zodanig functionerende toegangsdeuren gehandhaafd?). Alles bij elkaar toont het gebouw hoe met betrekkelijk eenvoudige middelen een functie, waarvan het belangrijk is dat zij in de binnenstad gehuisvest is, onderdak kan worden geboden en tegelijk een buitengewoon zinvolle bijdrage aan de binnenstad kan worden geleverd. De jury zou het toejuichen wanneer de nu dramatisch slechte inrichting van de tuin (buiten verantwoordelijkheid van de architect tot stand gekomen) aangepast werd aan de architectuur.

Conclusie

De kwaliteit van de projecten die de afgelopen twee jaar in Utrecht zijn gerealiseerd valt over het geheel gezien niet mee. Des te meer reden om de aandacht te vestigen op de weinige projecten die een voorbeeldfunctie kunnen vervullen. Daarom adviseert de jury met genoegen om de Rietveldprijs 1991 toe te kennen aan architect Abel Cahen, ontwerper van het Instituut voor Psychiatrische Dagbehandeling aan de Oudegracht.

■ Niek de Boer, Francine Houben, Maarten Kloos
jury Rietveldprijs 1991

■ Abel Cahen werd geboren in 1934. Hij studeerde af aan de TH in Delft in 1970. In dezelfde tijd werkte hij aan een stedenbouwkundig onderzoek, waarvan de resultaten werden gepubliceerd in 1972 onder de titel 'confrontation with a configuration'. Vanaf 1963 begon hij architectuur te praktiseren. Hij gaf les aan de Gerrit Rietveld academie in Amsterdam en aan het Instituut voor Architectuur in Utrecht; momenteel geeft hij les als gastprofessor aan het Berlage Instituut.

Gerealiseerde projecten zijn onder andere:

- Woonhuis, Funke Kupperstraat, Amsterdam-Osdorp, 1967, in samenwerking met Patrice Girod.
- Woonhuis te Vreeland, 1968, in samenwerking met Patrice Girod en Reinoud Groeneveld.
- Flatgebouw, Singel 428, Amsterdam, 1970, in samenwerking met Patrice Girod; medewerker: Jan Koning.
- Stedenbouwkundig ontwerp voor de Gemeente Born, 1975, in samenwerking met Peter Lüthi.
- Huisvesting Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) te Amersfoort, 1988, medewerkers: Hans Liscaljet en Jan van Berge.
- Instituut voor Psychiatrische Dagbehandeling (IPD) te Utrecht, 1990, medewerkers: Rien van Geluk en Leo Krüse.

Niet gerealiseerde projecten, waaraan hij heeft gewerkt, zijn onder andere:

- Openbare leeszaal en bibliotheek te Kampen, 1974.
- Woningbouwproject Goes-Noord, meervoudige opdracht, 1977.
- Kunstboekenhandel en woningen voor Walter König, Keulen, 1978.
- Joods Historisch Museum te Amsterdam, 1981-'84.
- Appartementengebouw aan het Lange Voorhout te Den Haag, 1990.

Momenteel werkt hij aan het definitieve ontwerp voor de uitbreiding van het Stedelijk Van Abbemuseum te Eindhoven.

De zachte kwaliteits van de gebouwen van Abel Cahen schuilt, denk ik, vooral in hun soepele begaanbaarheid. Anders dan veel modernistische architectuur waarin de houding van het gebouw bepaald wordt door strenge vormelijkheid, die de beweging van mensen bijna letterlijk in banen leidt, lijken Cahens gebouwen (in het bijzonder het ROB, Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, in Amersfoort) gemaakt om in rond te slenteren. Dat komt omdat ze niet volgens een axiaal en symmetrisch plan zijn geconstrueerd. Opvallend is dat wie er in rondloopt nooit in een gang gedwongen wordt; die fysieke druk wordt hem bespaard, evenals de druk van een monumentale hal. Een gebouw als het ROB is eigenlijk een uiterst behoedzame en gevoelige aaneenschakeling van kleine elementen: kamers, trapjes, balkons en overlopen – gegroepeerd rond een atrium dat de hele hoogte van het gebouw doorloopt en wordt afgesloten door een glazen koepel, vlinderlicht als een parasol. Dat atrium is als het hart van een roos – de rest van het gebouw vouwt zich van daaruit naar buiten. Het is dus geen zware ruimte. De architectonische geleding en detaillering ervan zijn niet vanuit de grote vorm gedacht. Eigenlijk komt de geleding tot stand doordat de omliggende delen van het gebouw, *hun* interne organisatie, zich in de wanden van het atrium kenbaar maken: de wanden zijn naar binnen gekeerde gevels – maar dan in hun optische, niet in hun structurele hoedanigheid.

Eigenlijk doet zich dat ook voor in de strakke, een beetje deinende achtergevel van het Psychiatrisch Dagverblijf in Utrecht. Ik noem de achterkant van dat gebouw omdat de voorkant al bestond, een negentiende-eeuwse gevel met strenge, symmetrische statigheid. Het was voor Cahen een project van verbouwen, naar achteren met nieuwe architectuur uitbreiden en vooral ook het grotendeels reorganiseren van het interieur om oud en nieuw op elkaar te laten aansluiten. Dit soort van voorzichtig passen en meten, om met zijn eigen moderne idioom als architect een verbinding te laten ontstaan met de symmetrie van een historisch gebouw (met karakter maar zonder distinctie), is een beetje de specialiteit van Cahen. Hij had getoond er een talent voor te bezitten in het fraaie resultaat van een van zijn eerste gebouwde opdrachten, een huis aan het Singel in Amsterdam tussen twee oude grachtenhuizen in. Het werd een beetje als onmogelijk gezien zo'n gat te vullen op een bevredigende moderne manier. Meestal werd in zulke gevallen gekozen voor een parafrase van het brokkelige ritme van de bestaande gevelwand. Cahen koos voor een heel andere oplossing. Hij ontkende de gevelwand. De huizen links en rechts doen zich voor als vlakke gevels waarin

de vensters een evenwichtige geleding aanbrengen, horizontaal gestapelde banen. Daartussen ontwierp Cahen een abrupt verticaal skelet met een sterke symmetrische regelmaat. De vensters wijken wat terug in dat scherp gearticuleerde verticale patroon. Dat geeft het front van het huis een dramatische ruimtelijkheid – het heeft iets van een kooi. Het is geen zwaar blok dat als een wig tussen andere huizen is ingeslagen maar bijna nog een open plek met een strakke, architectonische figuratie die zichzelf, als huis, verticaal articuleert en tegelijkertijd een horizontale optische verbinding tussen de flankerende huizen toelaat. Deze intelligente methode, de vorm laten wegdraaien van het bestaande om bij een omkering van het bestaande uit te komen, heeft Cahen in het Utrechtse project ook toegepast, in het exterieur alsook in het interieur. Als we links langs het gebouw naar achteren lopen zien we hoe de oude architectuur wordt afgesloten en onderbroken door een hoog, hoekig blok dat een trappenhuis bevat. Daarin breekt Cahen de simpele geleding van de zijwand van het oude huis met een forse beweging – en tegelijkertijd is die vorm de hoek die naar de achtergevel leidt.

De achtergevel is een systeem van verspringende vlakken – de omkering van de statigheid van de voorgevel. De achtergevel, met grote ramen, een balkon, een ondiepe loggia, niets in hetzelfde vlak, heeft een deinende beweeglijkheid. Zij ontbindt de strengheid van de voorgevel, maar ook met statigheid. Ook als men in het huis is, voelt men dat het gebouw, van binnenuit, is opengemaakt – en het is ook dat openmaken dat in de achtergevel is te lezen. Het ziet eruit alsof het huis, zoals het nu is, vanuit dat idee, openmaken of ontkluisteren uit de dominantie van klassieke, hiërarchische ordening, is gedacht en is ontstaan.

Het atrium van het ROB wordt in scène gezet door balkons, richels, nissen en vensters die de ruimte een zachte beweeglijkheid geven die bovendien op vele verschillende punten, op alle niveaus van het gebouw, zichtbaar is. Het gebouw toont zich daardoor niet als een harde, syncopische vorm maar als een wonderlijk melodische structuur. Het gebouw onttrekt zich aan het effect van zwaarte – eigenlijk zoals in een schilderij van Mondriaan de vormgeving steeds in beweging blijft door de subtiele verschuivingen van vormen en lijnen ten opzichte van elkaar. Het soort kleinschalige interieur dat Mondriaans schilderijen ons zo betoverend laten zien, en dat herinnert aan de interieurs van Pieter de Hooch of Vermeer, is in mijn ogen iets heel Hollands. Het heeft te maken met behoedzaam passen en meten in een kleine ruimte, in architectuur wellicht met het met de ogen kun-

Singel 428

■ *Exterieur*

■ *Bedrijfsruimte (oningericht)*

Fotografie: Manfred Kausen

nen aanvoelen van ruimtes – alsof een mens de architectuur om zich heen bouwt, terwijl hij er al in is. Dat bedoel ik met het gevoel van behaaglijkheid dat mij in een gebouw van Cahen overkomt. In veel architectuur is de mens een bezoeker; ten opzichte van de bezoeker nemen veel gebouwen, oude en nieuwe: de Notre-Dame zowel als Stirlings Staatsgalerie in Stuttgart, een koele en formele houding aan. In het gebouw van het ROB (maar ook het Utrechts Dagverblijf) krijg ik het gevoel dat de menselijke aanwezigheid een absoluut uitgangspunt was.

Abel Cahen heeft een belangrijk deel van zijn jeugd in Israël doorgebracht (hij verliet dat land pas om in Delft te gaan studeren) – en bij mijn eerste bezoek aan het ROB heb ik hem gevraagd of de structuur van het gebouw zou kunnen zijn ingegeven door die prachtige samenklontering van stegen, trappen, poorten, binnenplaatsen en pleintjes die de oude, mediterrane binnenstad is, een stedelijke kern waarin de elementen, onder andere, tegen elkaar kruipen om zich te beschermen tegen de zon. Israël ken ik niet. Ik dacht daarom aan de soek van Tripoli, aan het bergstadje Erice boven Trapani en ook aan de ontroerend mooie oude stad van Bari. Hij gaf daar geen direct antwoord op. Een andere keer kwam

hij er zelf op terug: op het soort herinneringen die op onnavolgbare wijze bijdragen aan de langzame vorming van een persoonlijk vocabulaire. Ook Aldo Rossi spreekt daar vaak over. De architectuur van de oude stad van Bari ziet eruit alsof hij is gegroeid uit een eindeloze reeks van aanpassingen. Ik neem aan dat er ooit een plan is geweest en dat er een moment is geweest van bewust ontwerpen en vormgeven. Maar die logische of functionele formulering is ooit ingehaald door de onvoorziene omstandigheden van het menselijk bestaan en toen zijn mensen begonnen het stadje naar *hun* hand te zetten, het uit de dwang van de architectuur te bevrijden. In dat proces wordt een oorspronkelijk ontwerp overspoeld door transformaties die zich als mosselen vastzetten. Zo verandert langzaam de tekening van de textuur, aan de buiten- en aan de binnenkant, omdat het dagelijks leven van mensen die de stad of het gebouw gebruiken zich aan de doelbewustheid van het ontwerp niets gelegen laat liggen. Het ontwerp is alleen maar een vorm die, net als nieuwe schoenen, in het gebruik soepel wordt gemaakt.

De grote meerderheid van de mensen prefereert de door en door gebruikte binnenstad boven een nieuwbouwwijk. Dat heeft maar weinig of niets te maken met de

Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek

Linkerbladzijde:

■ *Gebouw en omgeving*

■ *Idem, gevelfragment*

Rechterbladzijde:

■ *Videplein*

■ *Overgang tussen bestaande bebouwing en nieuwbouw*

Fotografie: Klaus Kinold

Instituut voor Psychiatrische Dagbehandeling

■ Oostzijde met tuinmuur

■ Dramazaal

■ Trappenhuis

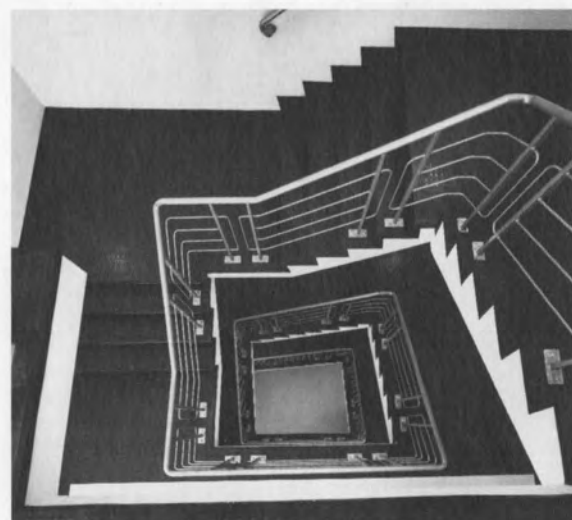
Fotografie: Gerhard Jaeger

Rechterbladzijde:

Van Abbemuseum Eindhoven

■ Maquette voorlopig ontwerp

Fotografie: Peter Cox

kwaliteit van architectuur. Oude architectuur is niet beter dan nieuwe – maar wel zijn er in de oude binnensteden allerlei onregelmatigheden ontstaan die nieuwe wijken nog moeten krijgen. Nieuwe wijken zitten nog vast in hun ontwerp. Dat zit in de herinnering van Cahen. Het besef dat architectuur bijna plooibaar moet zijn, niet arrogant maar makkelijk begaanbaar. De begaanbaarheid van het ROB-gebouw is daar, *in die herinnering*, geboren – maar is gevormd met de middelen van een humane moderne architectuur. Uit die herinnering is het verlangen naar die kwaliteit van een open, welvoeglijk gebouw voortgekomen die een drijfveer werd in de gestage ontwikkeling van het persoonlijke idioom van Cahen. Er zijn architecten, de meesten denk ik, die stilisten willen zijn. Die dromen misschien wel hun gebouwen als stralende verschijningen. Maar Cahen heeft niet dat idee van stijl omdat hij het definitieve, apodictische karakter ervan wantrouwt – hij neigt naar een gebouw dat welhaast uit flarden is aaneengevoegd. Zo komt wellicht ook zijn talent om nieuw met oud te verbinden voort uit het verlangen naar gebouwen die weliswaar af zijn maar die in de manier van ruimtelijke constructie, schakelingen in interieur, toch ook iets onvoltooids houden alsof hun ook nog een lang leven van transformatie beschoren is. Cahen is duidelijk in de vormgeving maar

het is de helderheid, niet van stijl, maar van handschrift. In dat handschrift is een sterke ambachtelijkheid merkbaar. Omdat hij past en meet moeten de elementen daarvan plooibaar zijn – en hij heeft de neiging daarom alle onderdelen zelf te willen tekenen. Ook wil hij bij voorkeur zelf de bouwdirectie voeren: hij wil het gebouw niet alleen ontwerpen, hij wil het letterlijk ook zelf maken. De architectuur van Cahen is van bijna nederige eenvoud maar ook tot in de kleinste details uiterst verzorgd uitgevoerd – daarin lijkt hij op Berlage.

Het gebouw van het ROB is een zorgvuldige aaneenschakeling van interieurs die ieder op zich overzichtelijk zijn, precies en helder en met nobele verfijning. Het patroon waarin die interieurs verschijnen, aan wie zich door het gebouw beweegt, is echter onregelmatig, zonder methodische voorspelbaarheid en zo toont het gebouw zich ook naar buiten toe, als een sculpturale bouwmassa van in elkaar geschoven delen, en zo voegt het gebouw zich ook, plooibaar maar buitengewoon herkenbaar, met gemak in de oude binnenstad van Amersfoort waar de onregelmatigheid het gevolg is van honderden jaren gebruik.

Een gebouw van Cahen drukt zich, in plaats van een grote ceremoniële vorm, uit als een mise-en-scène waarin ruimtes zich ineenschakelen tot interieur – zoals zich dat ook in een schilderij van Mondriaan voltrekt. Dat proces van interieur worden gebeurt met zachtaardigheid – heel anders bijvoorbeeld dan in het huis van Rietveld waarin het interieur met een heldere kantigheid tot stand komt. Cahens architectuur is op een mooie manier atmosferisch – als gevolg van de manier waarop zich het daglicht in de ruimtes verspreidt en over de wanden glijdt. Voor zover in het model te zien, zal in het gebouw voor het Van Abbemuseum het licht op symfonische wijze door het gebouw trekken als het de schakeling van het interieur volgt. Net als in het gebouw voor het ROB zal het niet overal even sterk zijn – het zal een eigen beweging zijn die de modulaties van de ruimtes begeleidt. In het ROB heerst eigenlijk overal het daglicht. Het gebouw is een betoverend conglomeraat van ramen die niet alleen licht binnenlaten maar die ook een zorgvuldig gekozen uitzicht bieden op de oude architectuur rondom. Maar dat licht blijft vrijwel overal tot de werk-kamers beperkt. Tussen de kamers ligt een netwerk van overlopen, pergola's, balkons, trappen en krochten waar het daglicht indirect is, gefilterd door matglazen kappen of door stukken wand van glasbaksteen. Tussen de kamers is het schemerachtig tot in het grote atrium onder zijn stralende koepel van, hoofdzakelijk, matglas.

Enkele panelen zijn helder glas: daarin ziet men soms een stukje wolk. De beweeglijkheid van het gebouw wordt uitgedrukt in de verspringende wanden van het atrium, het hart van het vriendelijke labyrint – in het atrium, onder de weidse schaal van stralend glas, wordt het gebouw eigenlijk tot rust gebracht. Langs de zachte wanden daalt het licht er neer als stilte.

■ *Rudi Fuchs*

Elf bijdragen
aan de gebouwde
omgeving
gefotografeerd door
Jannes Linders

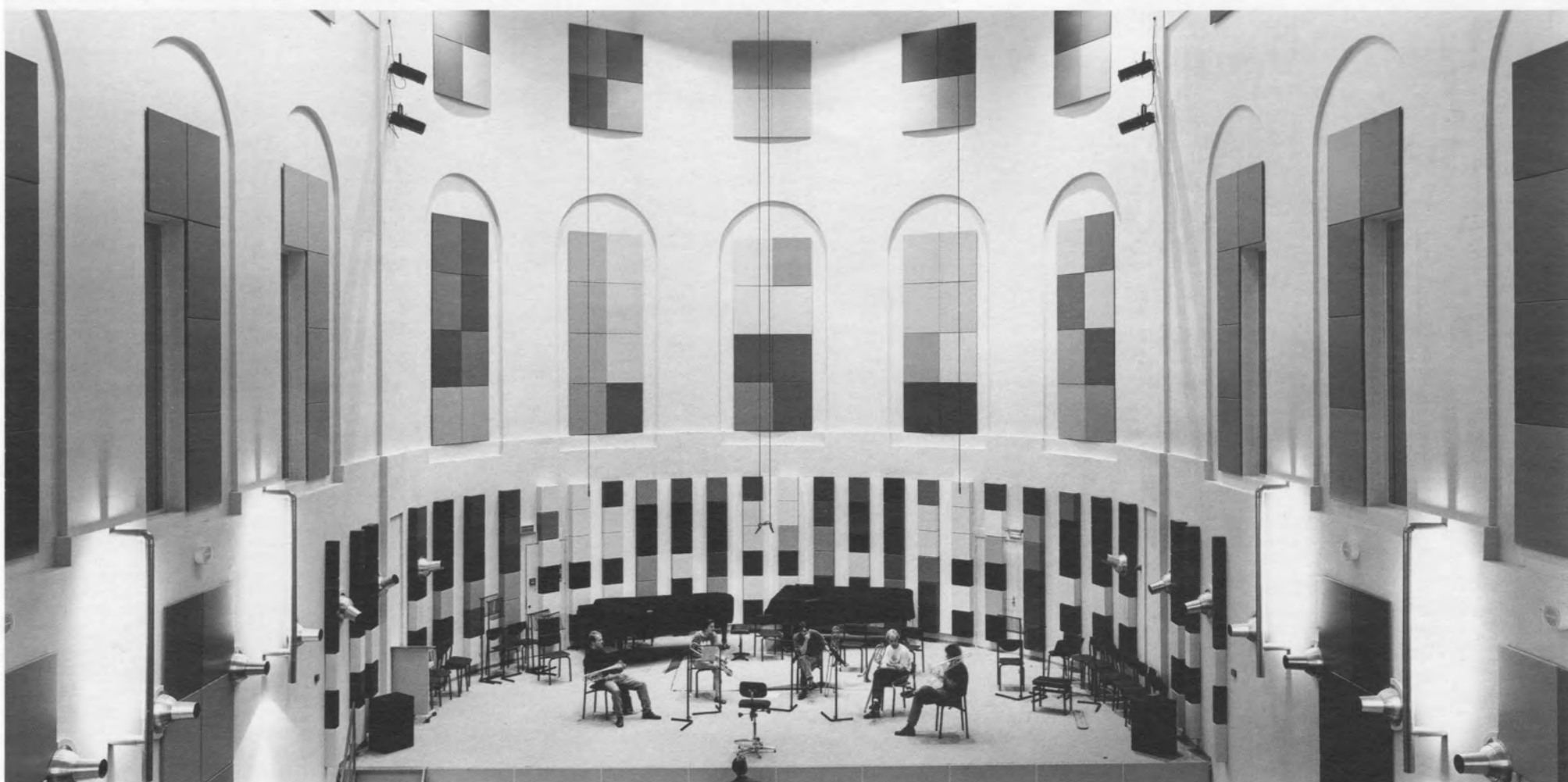

**Utrecht
houdt zijn kwaliteit
verborgen**

Het initiatief tot het instellen van de Rietveldprijs werd aanvankelijk niet door iedereen even hartelijk ontvangen. Het idee als zodanig vond men wel aardig, maar het cynische vermoeden bestond dat er niets te bekronen zou zijn. Geheel naar Utrechts recept – men neme wat zelfbeklag met valse bescheidenheid en oprechte minderwaardigheidsgevoelens – kregen we van mensen die het weten kunnen, zoals leden van de Welstandscommissie en de architectuurmedewerker van het *Utrechts Nieuwsblad*, te horen dat de jury in Utrecht niets van bijzondere waarde zou kunnen vinden en er maar het beste aan zou doen geen prijswinnaar voor te dragen. Dus geen Rietveldprijs voor de stad waar Rietveld zelf zijn beroemdste werk heeft kunnen bouwen; dat zou nog wel een goed signaal zijn.

Gelukkig is het anders gelopen, maar – toegegeven – we waren er als bestuur van de Stichting Rietveldprijs na al die negatieve berichten niet helemaal gerust op. Het niet-toekennen van de prijs zou, zo vreesden wij, wel eens het einde van ons initiatief hebben kunnen betekenen: een eenmalige uitspraak, op gezag van een prima jury, over de droeve staat waarin architectuur en stedenbouw in deze stad verkeren. Nu blijkt er toch nog hoop te zijn, ook al schrijft de jury: 'De kwaliteit van de projecten die de afgelopen twee jaar in Utrecht zijn gerealiseerd, valt over het geheel bezien niet mee.' Daarbij moeten we ons realiseren dat er in Utrecht de afgelopen tijd naar verhouding veel is gebouwd, zowel op het gebied van de volkshuisvesting als op dat van de kantoorbouw.

Hoe het is en hoe het moet

Opvallend is dat de projecten waar de jury de grootste waardering over uitsprekt enigszins verdekt staan opgesteld: een crèche die is ingebouwd in een monumentale houtloods; het Instituut voor Psychiatrische Dagbehandeling gelegen aan een binnenterrein, en een laboratorium in de verre Uithof, in de schaduw van de voormalige Faculteit voor Tandheelkunde. De kwaliteit van de gebouwde omgeving is hier verstopt, waar in vele andere steden aantrekkelijke woningbouw het eigentijdse beeld van de stad in positieve zin beïnvloedt. De grotere Utrechtse woningbouwprojecten zijn doorgaans van middelmatige kwaliteit; de meeste kantoorbouw van enige omvang draagt ook al niet veel bij aan het aanzien van de stad.

De oogst van de afgelopen twee jaar is dus mager. Ook het aantal projecten dat door derden ter beoordeling aan de jury werd voorgelegd, is klein, ondanks de oproepen in de vakbladen en de plaatselijke pers om belangrijke bijdragen aan de gebouwde omgeving te nomineren en ondanks een groot aantal persoonlijke verzoeken aan

architecten en andere betrokkenen om de jury te informeren.

De jury heeft – verstandig genoeg – voor haar oordeelsvorming op de eigen waarneming vertrouwd. Mij leek het interessant om, in aanvulling op het oordeel van de jury, te gaan praten met bewoners of gebruikers van deze stad die wat te zeggen hebben over de kwaliteit van de gebouwde omgeving vanuit hun eigen, Utrechtse betrokkenheid, als architect of opdrachtgever, als ambtenaar of politicus, of als in een buurtcomité actieve bewoner. (De jury is met opzet samengesteld uit mensen van buiten de stad.) In de gesprekken stonden twee vragen voorop: hoe beoordeelt men de recente architectuur en stedenbouw; hoe kan de kwaliteit van wat er in Utrecht wordt gebouwd worden verbeterd?

De ronde langs mijn gesprekspartners bracht me op verschillende locaties in de stad. De wethouder van cultuur, Nicky van 't Riet, had zojuist haar nieuwe werkkamer in het stadhuis betrokken: een fraaie, lichte ruimte in hartje stad met uitzicht op de bocht van de Oudegracht; een prima plek voor een wethouder die cultuur inclusief monumentenzorg in haar portefeuille heeft. Ik wilde Van 't Riet spreken om meer te horen over haar voornemen een gemeentelijke architectuurnota uit te brengen.

Mijn keuze voor actief betrokken bewoners bij de stad was snel gemaakt: Noni Lichtveld en Salomé Willemsen, leden van de zeer vindingrijke Werkgroep Verfraaiing Breedstraatbuurt, die de omgeving van de Breedstraat afficheert als 'De ideale buurt'. Ik sprak met hen in een woonhuis aan de Van Asch van Wijckskade, een goed bewaard voorbeeld van het werk van de architect J.D. Zocher uit de jaren dertig van de vorige eeuw. Drie maal moest ik naar Utrecht-West, over het spoor, om in saaie maar degelijke kantoorgebouwen van gedachten te wisselen met twee medewerkers van de gemeente en met een directielid van de Jaarbeurs. Kees Visser, hoofd van de Afdeling Stedenbouw en Verkeer van de Dienst Ruimtelijke Ordening, heeft zijn werkplek in ROVU 1 aan de Ravellaan. Jan Jansen, hoofd van de Sector Monumenten van de Dienst Volkshuisvesting, werkt in ROVU 11 aan het Rachmaninoffplantsoen. Deze ambtenaren zijn nauw betrokken bij het gemeentelijk beleid met betrekking tot de gebouwde omgeving. De heer W.G. Petersen van de Jaarbeurs is belast met bouwzaken en kijkt vanuit het Beatrixgebouw op de hallen aan de overkant van de Croeselaan. Zijn standpunt is interessant omdat hij werkt bij een voor de stad belangrijk bedrijf dat binnenkort gaat uitbreiden en dat betrokken is bij de planvorming van het Utrecht Cityplan.

Twee van de interessantste gesprekspartners wonen net buiten Utrecht. De architect Aart Oosting kijkt vanuit

zijn fraaie negentiende-eeuwse huis in Oud-Zuilen van enige afstand naar Utrecht. Hij is een van de bekendste architecten in de stad en ook lid van de Welstandscommissie. Vic van der Staay tenslotte woont in een goed ontworpen woning uit de jaren zeventig te Zeist. Hij was als directeur van het Instituut voor Psychiatrische Dagbehandeling de opdrachtgever voor het prijswinnende ontwerp van Abel Cahen.

Zoveel van hetzelfde

Over de eerste vraag, naar de kwaliteit van de architectuur, lopen de meningen niet ver uiteen. Nog het meest positief, of liever minst negatief, is het oordeel van de bewoners van de Breedstraatbuurt. Zij zijn van mening dat er nog genoeg te verbeteren valt, maar zien ook dat het de laatste jaren vooruit gaat met de kwaliteit van de gebouwde omgeving, niet in de laatste plaats in hun eigen buurt, waar dankzij de inspanningen van de werkgroep enkele plekken aanzienlijk zijn verfraaid. Het oordeel van Kees Visser en Jan Jansen is het meest representatief voor wat ik in Utrecht zoal hoor over het bouwen aan de stad: het is allemaal zoveel van hetzelfde, het is heus niet slecht maar ook niet goed, de kwaliteit in Utrecht is minder markant en opvallend dan bijvoorbeeld in Groningen of Rotterdam. Er zitten vooral veel te weinig uitschieters tussen. We hoeven met de Utrechtse bouwkunst niet zo nodig in de krant. Ook Petersen, van de Jaarbeurs, is van mening dat Utrecht veel te bescheiden is als het om de eigen stad gaat. Hij is ronduit negatief over wat hij de afgelopen tijd in Utrecht heeft zien verrijzen, maar belooft gelukkig beterschap voor wat de Jaarbeurs zelf betreft. Nicky van 't Riet heeft uitgesproken opvattingen over wat er in Utrecht is gebouwd. Ze heeft zich geërgerd aan het zogenaamde 'inbreiden' van de stad, het volzetten van de weinige open ruimtes in Utrecht met 'kabouterbouw' bij wijze van stadsvernieuwing.

Over de gebrekkige aandacht voor een goed gebruik en invulling van de openbare ruimte is iedereen het eens. De gemeente heeft zich in de praktijk van de afgelopen jaren teveel beperkt tot het aanleggen van historiserende sierbestrating en het plaatsen van namaak waterpompen, brandweerbellen en andere stedelijke details vanuit een soort Anton Pieck-optiek op het Oude Sticht. Wat gaat er nu gebeuren met de inrichting van het Damplein en het Vredenburg, met de auto's op de Neude? Er zijn wel goede voorstellen gedaan voor de inrichting van de stedelijke ruimte, zoals in de nota Stadsbeeld van de Dienst Ruimtelijke Ordening en door de afdeling Groenvoorziening van de gemeente. Maar er valt nog zo weinig resultaat te zien. Vooral Aart Oosting is zeer kritisch over

het stedenbouwkundig vermogen van de gemeente om nieuwe ontwikkelingen in goede banen te leiden, gelet op wat er de afgelopen jaren tot stand is gebracht. Hij is absoluut niet te spreken over de ruimtelijke ordening van de kantoorparken bij Rijnsweerd en de recente stadsuitbreiding Voordorp.

Liefde voor het vak

Na de bekendmaking van de toekenning van de Rietveldprijs 1991 aan Abel Cahen op de Dag van de Architectuur sprak de prijswinnaar zelf enkele woorden. Hij wees op het belang van de kwaliteit van de opdrachtgever: zonder de inzet van Vic van der Staay, destijds directeur van het IPD, had Cahen zijn ontwerp nooit kunnen realiseren. Ik heb Van der Staay opgezocht en hem gevraagd zijn rol in het gehele proces toe te lichten. Het was een interessant, maar ook droevig verhaal over tegenslag op tegenslag gedurende een periode van bijna twintig jaar. Er waren grote problemen met de Willem Arntsz Stichting (die er zelf om bekend staat erg lelijke gebouwen neer te zetten), de omwonenden (die streden voor versterking van de woonfunctie in hun wijk en vreesden voor nog meer 'WA-architectuur'), de gemeente (die zich ondermeer vergaand met zowel in- als exterieur wenste te bemoeien), het ministerie van WVC (dat het allemaal te duur vond) en andere instellingen op het gebied van de geestelijke gezondheidszorg, enkele krakers en tenslotte met de weerbarstigheid van de bestaande bebouwing aan de Oudegracht 364 (voormalige sigarenfabriek van Ribbius Peletier en Joy limonade-fabriek).

Ik kan een opdrachtgever of architect die het allemaal teveel wordt dan ook van harte aanbevelen eens met Vic van der Staay te gaan praten, die goed in staat zal zijn de problemen te relativiseren door aan te tonen dat het altijd nog erger kan. De ontstaansgeschiedenis van het nieuwe IPD laat duidelijk zien wat het belang van een goede opdrachtgever is, in de persoon van een betrokken directeur, bestuurder of aanstaande bewoner. Voor het doen ontstaan van goede architectuur moet in ieder geval aan twee voorwaarden zijn voldaan. In de woorden van Aart Oosting: de opdrachtgever heeft liefde voor de architectuur en de architect neemt zich telkens weer voor zijn allerbeste werk te maken. Het recept voor het maken van goede bouwkunst is dus eigenlijk heel eenvoudig, maar in de praktijk kennelijk heel moeilijk uit te voeren. Hiermee is weliswaar niets nieuws gezegd, maar herhaling van deze stelling kan ook in dit verband geen kwaad.

Klimaat

Het gaat dus in de eerste plaats om de persoonlijke inzet van architect en opdrachtgever. (We zouden als bestuur de statuten van de Stichting Rietveldprijs kunnen wijzigen om de volgende keer de prijs aan opdrachtgever en architect samen toe te kennen.) Wat daarbij helpt is een goede voedingsbodem, een aantrekkelijk cultureel klimaat waarin de architectuur gedijen kan. In een stad moeten de direct betrokkenen de aandacht en de bereidheid opbrengen met elkaar over de gewenste kwaliteit in discussie te gaan. De Stichting Rietveldprijs wil dat stimuleren en er zijn gelukkig ook andere waardevolle initiatieven om iets aan het beeld van de stad te doen (zoals in letterlijke zin door het project 'Nachtregels') of over het aanzien van de stad na te denken (zoals in figuurlijke zin door het initiatief 'Onvoltooid Tegenwoordige Tijd' van de gemeentelijke Adviescommissie voor Beeldende Kunsten). Maar tot nu toe hebben deze initiatieven nog maar weinig weerklank gevonden. Ze zijn, hoe aardig en belangwekkend ook, nog teveel op zichzelf blijven staan en kregen geen vervolg in een inhoudelijke discussie. Zo is er – van een heel andere orde en meer direct op de architectuur zelf betrokken – de SEVU (Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting Utrecht), gesteund door de Dienst Volkshuisvesting. Maar deze Stuurgroep opereert teveel in stilte en weet de Utrechtse woningbouwers nog onvoldoende te stimuleren meer experimenten aan te gaan, terwijl die zo broodnodig zijn. Het klimaat voor vernieuwing, voor architectonische durf, is hier kennelijk niet bepaald gunstig. Er zijn te weinig voortrekkers, in de eerste plaats binnen de plaatselijke politiek waar de problematiek van de zogenoemde artikel 12-status elk debat overheerst.

Toch meen ik uit mijn gesprekken met betrokkenen in Utrecht de conclusie te kunnen trekken dat er wel degelijk bereidheid is om meer te doen aan de kwaliteit van de gebouwde omgeving. Of dat binnenkort al tot daden zal leiden, valt nog te bezien. Zo kwam in mijn gesprekken de onlangs gepresenteerde nieuwe brug over de Catharijnesingel een aantal malen ter sprake. Men vond unaniem dat die brug – een prachtig ontwerp van Wiek Röling voor een al even schitterende historische omgeving – er moet komen en dat de politiek niet moet wijken voor de botte opvatting dat zo'n bruggetje geldverspilling is ten behoeve van die paar yuppen die te beroerd zijn om via een kleine omweg vanaf het voormalige AZU-terrein de overkant van het water te bereiken. De bouw van de brug van Wiek Röling is de lakmoesproef voor de politieke durf om een stukje kwaliteit in de gebouwde omgeving te realiseren.

De gemeente als opdrachtgever

Maar met die brug zijn we er nog niet. Er zal ook structureel wat moeten veranderen. Het uitbrengen van een architectuurnota zal de eerste stap moeten zijn. Doel van zo'n nota is meer samenhang te brengen in het gemeentelijk beleid, waarvan de noodzaak ook door Kees Visser en Jan Jansen wordt onderschreven. De wethouder is terecht van mening dat het architectuurbeleid teveel versnipperd is, maar stelt tegelijkertijd vast dat er wel voldoende draagvlak bestaat voor een nieuwe aanpak. Er mag gelukkig weer over kwaliteit worden gesproken, terwijl dat tot voor kort als elitair werd afgedaan.

Een goed voorbeeld van integratie is het ineenschuiven van de Welstands- en Monumentencommissie, waardoor er vanuit een bredere visie op de stad kan worden geadviseerd over voorgenomen veranderingen, en waardoor hopelijk de invloed en de bevoegdheden van de nieuwe commissie kunnen toenemen. Maar ook binnen het gemeentelijk apparaat zelf zal de sectorale benadering moeten worden bestreden, evenals de overvloedige regelgeving die het streven naar kwaliteit frustreert. Van 't Riet is gelukkig ook van mening dat de politiek zelf haar verantwoordelijkheid moet nemen en een standpunt zou moeten innemen over het heikele kwaliteitsprobleem. Ze verkeert nog in dubio over de mate waarin vanuit de politiek mag worden gestuurd als het gaat over kwaliteit in de cultuur, waartoe architectuur en stedenbouw vanzelfsprekend behoren. Persoonlijk ben ik niet zo bang voor bemoeienis vanuit de politiek, nog in het minst als de overheid zelf direct als opdrachtgever optreedt, zoals bijvoorbeeld in het geval van uitbreiding van een stadhuis. De persoonlijke betrokkenheid van raadsleden, wethouders inclusief, wordt daardoor groter. (En zonder voortrekkers vanuit de politiek zal het niet lukken een beter klimaat voor architectuur en stedenbouw te bewerkstelligen; de ambtenaren willen wel.) Als de politiek zich direct zou inlaten met bijvoorbeeld de architectenkeuze voor de bouw van een gemeentelijke instelling (en dat dus niet volledig uit handen geeft aan ambtelijke of externe adviseurs) zou weliswaar de kans op lelijke gebouwen toenemen, zo vrees ik, maar op de langere duur toch ook de kans op iets beters. Liever zo nu en dan een misser, hopelijk afgewisseld met een schot in de roos, dan alleen nog maar meer van hetzelfde. Het debat over het aanzien van de stad zal er levendiger door worden, in de raad en daarbuiten, en in het verlengde daarvan zal ook de betrokkenheid van de inwoners toenemen. De vormgeving van de stad zou in de verkiezingsprogramma's van de politieke partijen moeten staan. In dat verband was de verwijzing van Van 't Riet

naar Frank O. Gehry – de Amerikaanse architect die de tweede Rietveldlezing gaf – interessant. Gehry bracht naar voren dat inspraak een toegevoegde waarde kan geven, dat architectuur van kwaliteit een democratische component in zich draagt en dus iedereen aangaat. Dat is een stelling die in theorie en praktijk door de Werkgroep Verfraaiing Breedstraatbuurt wordt onderschreven. Noni Lichtveld en Salóme Willemsen weten uit ervaring dat het voor bewoners niet eenvoudig is een bouwproces in goede zin te beïnvloeden. Zolang ontwerper en ‘insprekers’ elkaars positie begrijpen en verantwoordelijkheden onderkennen, kan er een goed resultaat uit de bus komen.

De stadsarchitect

De gesprekken die ik vanwege de voorbereiding op deze bijdrage heb gevoerd, hebben maar weinig nieuwe ideeën voor de inhoud van een gemeentelijke architectuurnota opgeleverd. Dat is niet zo verwonderlijk, gezien het feit dat er enkele goede voorbeelden uit andere steden voorhanden zijn, en ook niet erg, omdat we in Utrecht het wiel niet opnieuw hoeven uit te vinden. Ik was het echter op een specifiek punt niet eens met de wethouder en ambtenaren die ik sprak. Op mijn vraag of we in Utrecht opnieuw een stadsarchitect moeten aanstellen, was het antwoord negatief. In het verleden heeft die functionaris geen vernieuwingen teweeg kunnen brengen. Niettemin is er in een stad als Haarlem wel goede ervaring opgedaan met het fenomeen stadsarchitect, in de rol van incidenteel ontwerper van gemeentelijke bouwopgaven, en als onafhankelijk adviseur van het stadsbestuur. Ik stel me de stadsarchitect voor als de luis in de pels van het gemeentelijk apparaat. Het moet een ontwerper zijn van grote verdienste die zo nu en dan laat zien hoe het anders kan.

Tenslotte

Mijn conclusie na zeven gesprekken over de gebouwde omgeving in Utrecht is dat hier de verbeelding nog lang niet aan de macht is. Maar ik ben er wel van overtuigd geraakt dat er goede kansen liggen voor meer aandacht voor de kwaliteit van architectuur en stedenbouw. Hoe kan het ook anders in zo’n prachtige stad met zoveel schitterende monumenten, waar ook op het gebied van de hedendaagse architectuur, na enig zoeken, heus goede voorbeelden te vinden zijn.

■ Ludger Smit

secretaris Stichting Rietveldprijs

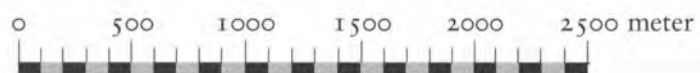
*De kaart op
de bladzijden 34-35
geeft aan waar de
besproken gebouwen
te vinden zijn*

- 1 ■ Woningen aan de Veeartsenijstraat
Meeder en Noorlag Architecten
- 2 ■ Kromme Nieuwegracht 37
In de Regenboog van St. Pieter
Architectenbureau Van den Akker BV
- 3 ■ Lunettenbaan
Kantoorgebouwen Olympus
ONB (H. ter Beek)
- 4 ■ Brennerbaan 150
Opleidingscentrum Aristo
Ingenieursburo Rabouw-Kuyf BV
- 5 ■ Lange Viestraat 1
Randstad Uitzendbureau
BTC Nederland (C. J. de Mol)
- 6 ■ Kruisstraat 313
Moluks Historisch Museum
Fred Jacobs
- 7 ■ Ina Boudier-Bakkerlaan 50
Hogeschool voor de Kunsten Utrecht
(uitbreiding, derde fase)
OSTT Architecten + Ingenieurs (J. van Tricht)
- 8 ■ Ganzenmarkt 14
Theater Kikker
Jelle Hekstra
- 9 ■ Mariaplaats 3
Maine Quality Clothing
Wim de Vos
- 10 ■ Vredenburg 40
Vinke-gebouw
Würdemann Architekten
- 11 ■ Gietijzerstraat 15
Machinefabriek Hamminga BV
Architectenburo Gaasbeek
- 12 ■ Ridderschapstraat 33
Drukkerij Pascal
Architektenburo De kleine stad (G. Cornelissen)
- 13 ■ Kanaalweg 14
Smart Business Park
Van Overhagen Architecten BV (Ch. Westerhout)
- 14 ■ Oudegracht 401 / Pelmolenvweg
Martinuskerk
Dolf de Maar
- 15 ■ Uniceflaan 1
Tiel Utrecht Verzekeringen
Architectenbureau Lucas en Ellerman
(W. Th. Ellerman)
- 16 ■ Vleutensevaart 100
Kantoorgebouw Douwe Egberts
De Jong Hoogveld De Kat Architecten (K. de Kat)
- 17 ■ Bakkerstraat 27
Siebel
Jovema Associate Architects (H. Smit)
- 18 ■ Leidseweg 132
Woonpark Welgelegen
ONB (C. van den Thillart)
- 19 ■ Hooghiemstraplein 51
Averij Hooghiemstra
BSH (J. van Bree en B. Huisinga)
- 20 ■ Laan van Puntenburg 100
Hoofdgebouw Nederlandse Spoorwegen
BV Articon (A. J. Fichtinger)
- 21 ■ Oeral 1
Gezondheidscentrum Lunetten
Johan Nust
- 22 ■ Euclideslaan 1
Kantoorgebouw KPMG
Chiel Verhoeff
- 23 ■ C. Roobolstraat / Nic. Ruychaverstraat /
v. d. Marckstraat
Ruyche Roobol
KOVOS
- 24 ■ Mariaplaats 27
Kunsten en Wetenschappen
BV Articon (J. Bak)
- 25 ■ Kobaltweg 61
Wellcome
Greiner en Van Goor Architecten

- 26 ■ Heidelberglaan 100
Academisch Ziekenhuis Utrecht
EGM Architecten BV (G. Gerritse)
- 27 ■ Terrein aan de Leidse Rijn
Kinderdagverblijf Molenerf De Ster
Claus en Kaan Architekten
- 28 ■ Sorbonnelaan 16
F.S.B. Onderwijsgebouw
Mart van Schijndel/EGM Architecten BV
- 29 ■ Oudegracht 364
Instituut voor Psychiatische Dagbehandeling
Abel Cahen

Kaart van Utrecht, schaal 1:33 000

23

OVERVECHT
NOORD

OVERVECHT
ZUID

VOORDORP

TUINDORP

TUINDORP
OOST

TUINWIJK

19

12

6

1

WITTEVROUWEN

RIJNSWAARD NOORD

22

RIJNSWAARD

ZUID

28

26

UNIVERSITEITSCENTRUM

DE UITHOF

MAARSCHALKERWEERD

STERRENIJK

7

29

14

RIVIEREN
WIJK

TOLSTEEG

13

4

3

21

LEUNINGEN

HOOGRAVEN

LAAGRAVEN

WESTRAVEN

BEAND

TRANSWIJK

18

15

GEN

27

LOMBOK

20

24

10

5

17

8

2

